

Вплив основних соціально-економічних показників на розвиток сфери послуг: історичний огляд

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
e-mail: zorian4ik@ukr.net

Анотація. Розглянуто тенденції зміни галузевої структури, як на національному, так і світовому рівнях та залежність сфери послуг від основних суспільно-географічних показників.

Ключові слова: зайнятість, галузева структура, сфера послуг, інформаційно-комунікаційні технології.

У період становлення економіки знань зростає увага до впливу структурних змін господарського розвитку. Звичайно, зміни у галузевій структурі світового господарства значною мірою пов'язані з розвитком сучасного етапу науково-технічної революції. Швидка зміна переліку товарів та послуг потребує орієнтації на дуже гнучке виробництво. Створити диверсифіковані виробництва можливо лише шляхом значного поширення сучасних технологій не тільки у нових наукомістких, але і в традиційних галузях господарства. Для соціально-економічного зростання країн потрібним є і відповідний розвиток сфери послуг, зокрема таких складових, як: освіта та наукове обслуговування, інформаційні послуги, охорона здоров'я тощо.

Більшість вчених розглядають структурні зміни, зосередивши свою увагу на зміні спеціалізації національних господарств (домінування продукції високотехнологічних галузей) та на поглибленні розриву між високорозвиненими країнами та країнами, що розвиваються, внаслідок спеціалізації останніх на низькотехнологічних галузях господарства [1, 11]. Галузева структура – це сукупність певних змінних, зокрема: кількості та потужності економічних гравців, технологій, економічних бар'єрів; ступеню вертикальної інтеграції та рівня диференціації продукції [1, 9]. Власне деякі вчені уже почали трактувати галузеву структуру через термінологічний апарат економіки знань.

Основи дослідження сфери послуг були закладені в працях відомих класиків таких, як Ф. Бастіа, А. Сміт, Ж-Б. Сей, К. Маркс, А. Маршалл. Обґрунтування тези про зростання ролі сектору послуг у розвитку сучасного суспільства знаходить своє відображення в працях таких вчених, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, П. Дракер, М. Кастель, К. Кларк, У. Ростоу, А. Тоффлер тощо. Проблематика взаємозв'язку сфери послуг та основних господарських показників піднімається у наукових роботах А. Дж. Б. Фішера, К. Кларка, Ж. Фурастьє, В. Баумоля та інших вчених.

Секторальну та галузеву зайнятість в наш час досліджують такі вчені, як: А. Ревенко, В. Смаль, А. Арсеєнко. Особливу цінність для суспільної географії становлять напрацювання Валентини Смаль, які присвячені індустріальним та постіндустріальним змінам в структурі зайнятості населення. Проте незважаючи на цілу низку наукових праць з цієї проблематики, недостатньо дослідженою залишається зайнятість в третинному секторі, яка значно трансформується в період економіки знань та залежність розвитку сфери послуг від основних суспільно-географічних показників.

В науковій літературі можна виділити два повноцінних етапи дослідження сфери послуг: теоретико-аналітичний та статистичний. Перший напрям розкриває власне поняття «послуги» як особливого продукту праці та його соціально-економічну роль. Другий напрямок спрямований на збір та обробку статистичної інформації, яка служить базою для моніторингу структури зайнятості. Проте на сучасному етапі наукові дослідження спрямовані на виявлення кореляційних зв'язків між ростом сфери послуг та соціально-економічними показниками (ВВП, ВВП на душу населення, частка жіночого населення, рівень розвитку ІКТ тощо), а також на проведенні структурного аналізу сфери послуг.

Дотримуючись традиційної точки зору наукового світу, поняття «структурні зміни» насамперед пов'язане зі змінами в галузевій структурі країн та регіонів протягом їхнього господарського розвитку. Основоположними роботами в даній сфері є праці американських вчених Саймона Кузнеця та Артура Бернса, останній, між іншим, був вихідцем із України. В їхніх роботах подані вражаючі емпіричні дані про підйоми та спади галузей господарства в різних країнах світу [1, 10].

Структурні зміни здебільшого аналізують на основі змін зайнятості та частки ВВП країни. Якщо у 1970-х основна тенденція прослідковувалась у зменшенні частки зайнятості сільського господарства та зростанні промисловості, в наш час збільшення частки сфери послуг характеризує основну динаміку розвитку країн.

Зростання сфери послуг за своєю природою не є простим механічним рухом в господарстві; це закономірний процес, який формується під впливом зміни структури потреб людей та зміни в структурі доходів. Ще наприкінці XIX століття німецький вчений Е. Енгель передбачив ці тенденції та сформулював закони, сутність яких зводиться до того, що частка витрат на послуги в загальній

структурі доходів буде збільшуватися. Український вчений Е.Слуцький доповнив цю теорію ефектом доходів та ефектом заміщення товарів. За останнє сторіччя ці тенденції закріпилися і набули нової якості. Про це свідчить не тільки структура ВВП, в якій домінують послуги, а також і структура споживчих витрат, в якій переважають витрати на освіту, медичне обслуговування, транспорт, сервісні, туристичні та комунальні послуги [2].

І як у 1968 році відомий американський вчений Віктор Фукс зазначав: «Перехід від сфери сільського господарства до сфери промисловості, що розпочався у Англії та був «повторений» в більшій частині Західному світі, сприймається, як революція. Перехід ж від промисловості до сфери послуг, що розпочався у Сполучених Штатах, і на даний момент часу відбувається в усіх розвинених країнах, має більш плавний характер, але його значення для господарства та суспільства в цілому зовсім не втрачає своєї «революційної» сутті» [3, 3].

На рис.1 можна побачити типову картину зміни структури зайнятості в країні, що розвивається: перехід від домінування сфери сільського господарства до сфери промисловості, а в подальшому до сфери послуг.

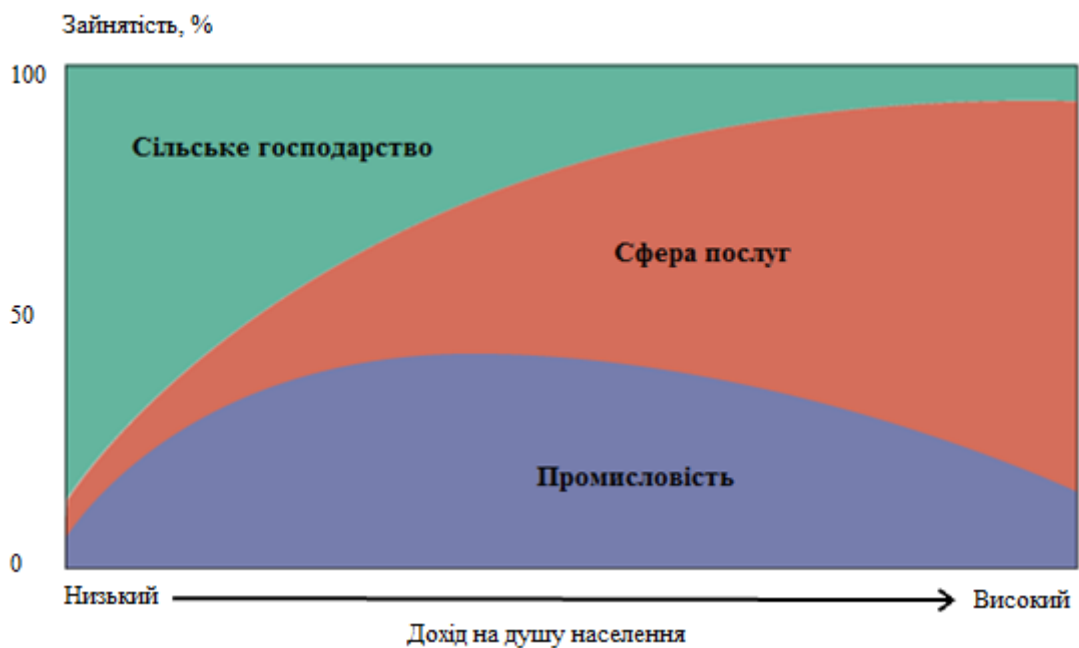

Рис.1. Зміна структури зайнятості в період економічного розвитку (на основі джерела [4]).

Спочатку в науковому світі побутувала думка, що перехід до сфери послуг здійснюють тільки розвинені країни. Так, американська вчена Дороті І. Ріддл наголошувала на тому факті, що всі розвинені країни перебувають на шляху розвитку сфери послуг [5]. Проте пізніше погляди на даний перехід помінялися. І так інший американський вчений Стівен М. Шуган у 1993 році відмічав, що ця особливість характерна, як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються [6]. Незважаючи на суперечливі твердження статистичні дані показують, що сфера послуг зростає, як у розвинених країнах, так і у країнах, що розвиваються; як у структурі зайнятості, так і у структурі ВВП. В більшості випадках темпи зростання сектору послуг вищі в нерозвинених країнах та країнах, що розвиваються, ніж у розвинених країнах; однак частка сфери послуг всеодно залишається вищою у країнах з більшим рівнем доходів. Тенденція збільшення частки доходів від сфери послуг у структурі ВВП намітилась у деяких країнах ще в 60-70-ті роки ХХ ст.

Як бачимо з рис.2. та рис.3. в структурі ВВП сфера послуг домінує у країнах з різним рівнем розвитку, при чому темпи зростання швидші в країнах із нижчим рівнем господарського розвитку. Станом на 2012 рік за даними Світового Банку частка сільського господарства в світовому ВВП становить – 3%, промисловість –27% та сфера послуг – 70% [7]. За даними ЦРУ, сільське господарство - 5,9%, промисловість – 30,7%, сфера послуг - 63,4%. Щодо зайнятості населення світу, то 35,3% було зайнято в сфері сільського господарства, 22,7% - у сфері промисловості та 42% в сфері послуг [8]. В Україні станом на 2012 рік на основі даних ЦРУ структура ВВП має наступний вигляд: сільське господарство – 9,5%, промисловість – 31,4% та сфера послуг – 59.1%. Щодо зайнятості населення, то 5,6% зайнято у сфері сільського господарства, 26% та 68,4% - у сфері промисловості та сфери послуг відповідно[8].

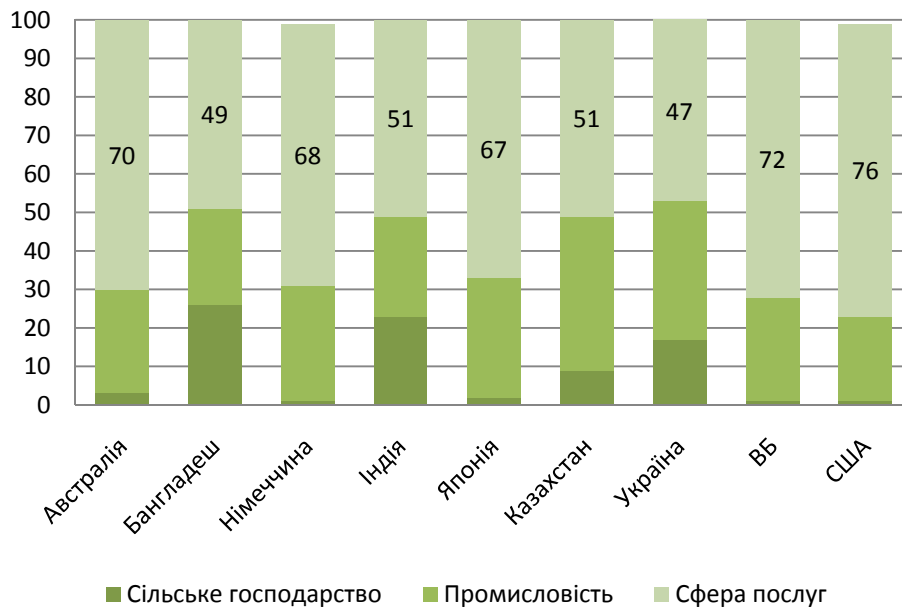

Рис.2. Галузева структура сфери зайнятості у 2000 році, % (на основі джерела [7])

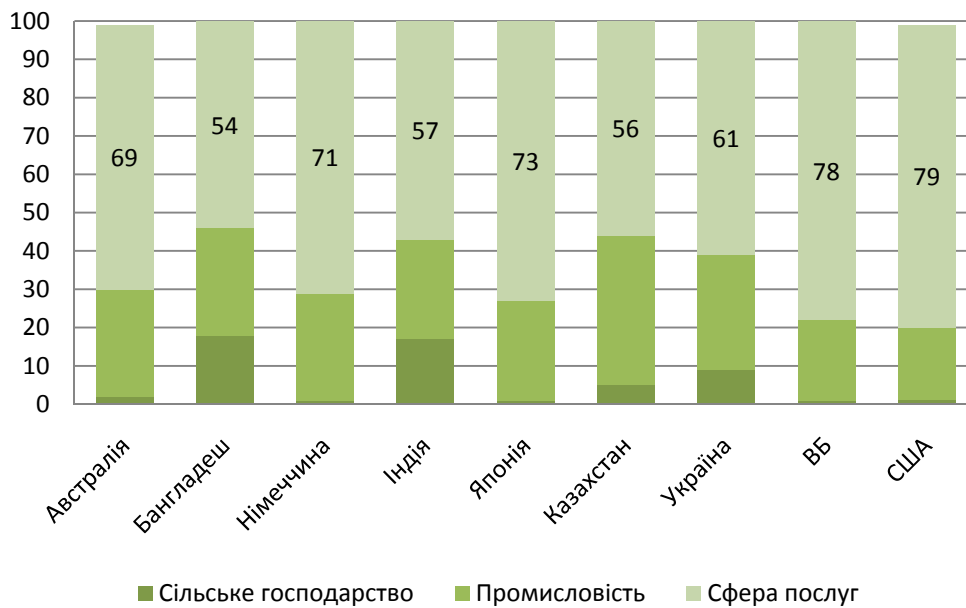

Рис.3. Галузева структура сфери зайнятості у 2012 році, % (на основі джерела [7])

У різні періоди часу у науковому світі з'являлись гіпотези про те, що при зростанні рівня доходів відповідно збільшується попит на послуги (роботи Деніеля Белла, Саймона Кузнеця тощо) - на основі даних припущень можна відслідкувати причинно-наслідковий зв'язок між доходами та послугами. Звичайно, сфера послуг процвітає в розвинених країнах з високим рівнем доходів, проте взаємозв'язок між споживанням послуг та рівнем доходів є досить складним. Зростання послуг в більшості своїх випадків призводить не тільки до збільшенні доходів, а й до підвищення продуктивності в інших секторах господарства.

Прихильниками ефекту позитивного впливу доходу на зростання сектору послуг було зроблено численні компаративні аналізи між доходами багатих та бідних країн, в результаті яких був виявлений позитивний взаємозв'язок між багатством країни та часткою сфери послуг у ВВП. Тим не менш, в наукових колах існує думка про те, що даний ефект нівелюється, якщо враховувати більш високі відносні ціни на послуги в багатших країнах. Звичайно, міг би існувати сценарій, коли бідні країни продають свої послуги в багаті. Тоді частка послуг у ВВП зростає б у бідних країнах по відношенню до більш багатих. Проте ряд досліджень показав, що частка послуг в реальному обсязі виробництва залишається постійною у міру зростання доходу на душу населення. Деякі зарубіжних науковці

стверджують, що зростання частки послуг у національному доході пов'язане, не тільки з економічним зростанням, але і з якістю життя [9, 11].

У 1967 році американський економіст Вільям Баумоль визначив основні причини зростання зайнятості у сфері послуг. Він вважав, що причина полягає в повільному зростанні продуктивності у сфері послуг порівняно з сферою виробництва. Ця залежність відома як "хвороба Баумоля" ("Baumol's disease"): розширення частки зайнятих у сфері послуг по відношенню до промислового сектору є прямим наслідком низької продуктивності праці в сфері послуг. Існування цього ефекту призводить до «парадоксу» у сфері послуг. Модель Баумоля розглядається як одна з фундаментальних теорій в галузі зайнятості у сфері послуг. Наукові погляди Баумоля зводяться до того, що в сфері послуг зайнятість може збільшуватись навіть, якщо частка послуг в кінцевому попиті, залишається незмінною. Збільшення зайнятості в даній сфері можливе внаслідок:

- Зсуву у структурі кінцевого попиту з боку товарів в бік послуг;
- Зміни в міжгалузевому поділі праці, зростання галузей спеціалізованих послуг;
- Міжгалузеві відмінності продуктивності [3, 5].

Цікавим продовженням досліджень даного напрямку є роботи Ніколаса Олтона. Інші пояснення ескалації зайнятості в секторі послуг можна знайти в наукових працях іншого відомого американського вченого Віктора Фукса. Фукс робить висновок, що значна частина приросту зайнятості в секторі послуг пов'язане із збільшенням участі на ринку праці жінок.

Вчені Есра Ердем та Ендрю Глін виявили, що з 1973 року, і в США і Європі велика пропозиція жіночої робочої сили була найважливішим фактором для зайнятості в сфері послуг. У 2000 році ОЕСР було проведено дослідження на основі вибірки країн ОЕСР за період з 1984 по 1998 рік у чотирьох субсекторах послуг, яке показало, що частка зайнятих у сфері послуг, в основному, залежить від доходу на душу населення, розміру добробуту держави («the size of the welfare state») та зайнятості жіночої частини населення. У той час незалежні дослідження американської дослідниці Н. Мессіна, фокусуючись на вибірці з 27 країн ОЕСР за період з 1970 по 1998 р., як і аналіз ОЕСР 2000-ого року, показують позитивний вплив доходів на душу населення і розміру державного сектора на зайнятість в сфері послуг. В порівнянні з аналізом ОЕСР, Нена Мессіна виявила, що участь жінок не відіграє значної ролі у працевлаштуванні сфери послуг [9, 18-19].

В науковій літературі різні пояснення зростаючої частки сфери послуг, як у валовому доході країни, інвестиціях та зайнятості, можна звести до двох груп факторів:

I. Фактори з точки зору попиту

- Еластичний попит з високою дохідністю для кінцевих продуктів сфери послуг;
- Структурні зміни,

II. Фактори з точки зору постачання сфери послуг:

- Зростання торгівлі
- Вищі прямі іноземні інвестиції в сферу послуг
- Покращення технологій

Акцентуючи увагу на технології, варто відмітити, що електроніка, інформаційно-комунікаційні технології зробили послуги більш доступними навіть без прямої взаємодії виробників та споживачів. Інформаційні технології, зокрема, призвели до значного збільшення використання послуг, що в свою чергу дозволило покращити «реакцію» ринку на коливання структури попиту на послуги. Дослідження впливу ІКТ на продуктивність сфери послуг є надзвичайно важливим, оскільки більше 80% інвестицій в ІКТ - це інвестиції власне в сферу послуг. Одним з перших досліджень, присвячених впливу інформаційно-комунікаційних технологій, був аналіз взаємозв'язку між використанням комп'ютерів та продуктивності 183 компаній-постачальників медичного устаткування, під час якого було виявлено, що ІКТ не мають значного впливу на зміну продуктивності даних фірм. Подальші дослідження теж призвели до висновку, що "немає жодного зв'язку між витратами на ІКТ, прибутком та продуктивністю сфери послуг". Цей аргумент був підтриманий багатьма напрямками дослідженнями, які займаються оцінкою впливу ІТ на продуктивність різних видів послуг [7, 17-18].

Специфіка використання ІКТ в сфері послуг полягає в тому, що зростання заміщення праці капіталом не нівелює традиційно високий рівень працемісткості багатьох галузей. Ефект нових технологій в істотній частині реалізується в якісних характеристиках послуг - оновленні та диференціації їх набору, вдосконаленні сервісу, розширенні можливостей споживчого набору та в кінцевому підсумку, в більш повному задоволенні суспільних потреб. Ця причина разом з стійким зростанням попиту на послуги, потребами у нових працівниках для підтримки та обслуговування зростаючої в масштабах і технологічно складної матеріальної бази пояснює постійний приплив робочої сили практично в усіх галузях сфери послуг.

Наслідком зростання сектору послуг є збільшення попиту на працю високоосвічених працівників: науковців, вчителів, лікарів, юристів, дизайнерів, фінансистів. Головним світовим стандартом у професійно-кваліфікаційній сфері виступає Міжнародна Стандартна класифікація занять МСКЗ-08 (ISCO-08), яка була опублікована у 2008 році і є четвертою переглянутою версією класифікації після ISCO-58, ISCO-68 та ISCO-88. Її розробкою та підтриманням займаються Міжнародна організація праці, Міжнародні конференції зі статистики праці та Міжнародне бюро праці.

У країнах з розвинутою економікою з високим рівнем освіченості населення відбувається процес зростання частки висококваліфікованих спеціалістів, що власне і пов'язано з розвитком економіки знань. Аналізуючи ситуацію в Україні, варто сказати, що на даному етапі тільки іде процес перегляду сучасного Класифікатора професій відносно оновлення ISCO. Визнання України, як країни з ринковим типом господарства, потребує адаптації професійної структури зайнятості населення. Ця проблема набирає особливої актуальності в умовах структурної та трансформаційної реформи вітчизняного господарства. Світова економічна криза показала, що ризик безробіття безпосередньо пов'язаний із рівнем кваліфікації працівника [11, 2-6].

Немає жодних сумнівів, що сфера послуг зростає в усьому світі. Люди все більше зайняті виробництвом того, що науковці називають "невідчутними" товарам, задовольняючи зростаючий попит як на традиційні види послуг (медицина, освіта, управління), так і на нові види послуг (комп'ютерні, інформаційні, ділові тощо). У міру зростання доходів, потреби людей стають менш "матеріальними", і для задоволення їх потреб потрібно все більше послуг - в галузі охорони здоров'я, освіти, інформації, туризму та багатьох інших галузях. Попит на різного роду послуги починає рости швидше попиту на промислові товари. Водночас продуктивність праці робітників, зайнятих у сфері послуг, зростає значно повільніше, ніж у промисловості та сільському господарстві, так як роботу людини набагато важче автоматизувати, а в деяких видах послуг не можливо. Звичайно, що це робить отримання послуг дорожчим в порівнянні з сільськогосподарськими та промисловими товарами, і в свою чергу призводить до подальшого зростання частки сфери послуг у ВВП. У контексті зростання частки послуг у загальному обсязі виробництва і зайнятості в світовому господарстві, в статті поданий вибірковий огляд досліджень щодо деяких концептуальних питань, що стосуються ролі послуг у процесі зростання країн та основних факторів, які призводять до більш високого рівня використання послуг в процесі зростання країн, а саме. вища еластичність попиту на послуги, структурні зміни, лібералізації торгівлі поряд з іншими реформами і, звичайно, інформаційно-комунікаційними технологіями.

Література

1. Quatraro Fr. The Economics of Structural Change in Knowledge/ Quatraro Francesco – Routledge Studies in Global Competition (Book 58).- p.240.
2. Прушківська В.В. Зайнятість в третинному секторі економіки: посткризовий період / В. В. Прушківська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.
3. Ronald Schettkat, Lara Yocarini/ The Shift to Services: A Review of the Literature/ Ronald Schettkat, Lara Yocarini - Discussion Paper No. 964, December 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <ftp://iza.org/dp964.pdf>
4. Beyond Economic Growth Student Book [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/global/chapter9.html>
5. Riddle Dorothy I. Service-led Growth: The Role of the Service Sector in World Development./ Riddle Dorothy – Praeger Publishers, Westport, Connecticut, 1986.
6. Shugan S.M. Marketing and Managing Services: A Context Specific Approach / S.M. Shugan. – Homewood, Illinois, 1993.
7. World Bank Open Data [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>
8. The World Factbook 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov>
9. Muyed S. The Tertiary Sector Is Going to Dominate the World Economy; Should We Worry?/ Muyed S. – 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/14681>
10. Rashmi Banga. Role of services in the growth process: a survey/ Rashmi Banga.- Indian Council for research on International Economic Relations, 2005.
11. Топ-100 найбільш привабливих професій в Україні у близькій та середній перспективах / Інформаційна записка. - ДУ НДІ СТВ: Луганськ, 2010.

Аннотація. З. М. Адамович *Влияние основных социально-экономических показателей на развитие сферы услуг: исторический обзор. Рассмотрены тенденции изменения отраслевой структуры, как на национальном, так и мировом уровнях и зависимость сферы услуг от основных общественно-географических показателей.*

Ключевые слова: *занятость, отраслевая структура, сфера услуг, информационно-коммуникационные технологии.*

Abstract. Z. Adamovych *The main socio-economic indicators impact on the service sector development: historical overview. The trends in industry structure both at the national and global levels and the services dependence from basic social and geographical indicators is analyzed.*

Keywords: *employment, industry structure, service sector, information and communication technologies.*

Поступила в редакцию 01.02.2014 г.